

เมื่อสตรีนิยมพบพระพุทธศาสนา

โดย พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,ดร¹.

๑. ความนำ

คงต้องยอมรับว่า “สตรีนิยม” (Feminism) กำลังกลายเป็นกระแสหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่กำลังมีบทบาทโดดเด่นในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะบทบาทในแง่การตั้งคำถาม การท้าทาย การวิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้น ที่มีต่อความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีวัฒนธรรม และแบบแผนการปฏิบัติของสังคมที่สืบทอดมาจากอดีตและยึดถืออยู่ในปัจจุบัน ตลอดจนการรณรงค์เรียกร้องเรื่องสิทธิและความเสมอภาคระหว่างชายหญิง ในมิติทุกด้านของสังคม การที่สตรีนิยมมีพลังโดดเด่นในโลกปัจจุบันส่วนหนึ่งได้รับแรงหนุนเสริมจากอุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่เน้นเรื่องสิทธิเสรีภาพอันเท่าเทียมกันของมนุษย์ รวมทั้งแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights) ขององค์การสหประชาชาติ

พระพุทธศาสนา (รวมทั้งศาสนาอื่นๆ) ในฐานะเป็นระบบความเชื่อและวิถีการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในอินเดียมานานกว่า ๒,๖๐๐ ปี แล้วได้รับการสืบทอดมาโดยลำดับจวบจนถึงปัจจุบัน ตลอดเส้นทางประวัติศาสตร์อันยาวนานนั้น พระพุทธศาสนาคงได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความคิด ความเชื่อใหม่ๆ ที่ท้าทายต่อความอยู่รอดมาโดยลำดับ อย่างความท้าทายเมื่อไม่นานมานี้ก็คือลัทธิคอมมิวนิสต์ที่มองว่าศาสนาเป็นยาพิษของสังคม เป็นต้น

ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในยุคสมัยและบริบททางสังคมที่ห่างไกลจากยุคของเรามากเหลือเกิน แน่แน่นอนว่าหากเอามาตรฐานหรือวิถีคิดของคนปัจจุบันอย่างแนวคิดสตรีนิยมเป็นต้นมาจับพระพุทธศาสนาที่มีอายุมากกว่า ๒,๖๐๐ ปี ย่อมมีช่องว่างหรือจุดอ่อนให้ตั้งคำถามได้มากมาย อันนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่แนวคิดเก่าแก่ที่มีอยู่ก่อนมักจะถูกท้าทายด้วยแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่ๆ แม้แนวคิดแบบสตรีนิยมก็คงหนีไม่พ้นเช่นเดียวกัน คงจะมีคนในอีกหลายร้อยปีข้างหน้ายกขึ้นมาท้าทายไม่มากก็น้อย หรืออาจจะเสื่อมสูญไประหว่างทางจนไม่เป็นที่รู้จักของคนในโลกอนาคตก็เป็นไปได้

¹ คณบดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในเนื้อหาของบทความนี้ผู้เขียนจะพยายามนำเสนอตามทิศทางของหัวข้อสัมมนาเรื่อง “เมื่อสตรีนิยมพบพระพุทธศาสนา” ซึ่งเมื่อดูจากชื่อเรื่องแล้วน่าจะมาจากเจตนารมณ์หรือความตั้งใจที่อยากเห็นภาพบรรยากาศการพบปะสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เพราะหากมองลึกลงไปถึงรากเหง้าอันเป็นฐานที่มาของพระพุทธศาสนาและสตรีนิยม ต่างก็มีเป้าหมายสุดท้ายเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติเหมือนกัน ดังนั้น เนื้อหาที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนี่จึงมีศูนย์กลางอยู่ที่เรื่องสตรีในมุมมองของพระพุทธศาสนา โดยจะเริ่มต้นด้วยการนำเสนอข้อมูลให้เห็นภาพรวมคร่าวๆ เกี่ยวกับสถานภาพทางสังคมของสตรีในสังคมอินเดียโบราณอันแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนา ก่อน จากนั้น จะนำเสนอสตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น ๒ ระดับใหญ่ คือ ระดับปัจเจก (reality) และระดับสมมติธรรม (social conventions) ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒. สถานภาพของสตรีในสังคมอินเดียโบราณ

เมื่อก้าวถึงสถานภาพของสตรีในสังคมอินเดียสมัยโบราณ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จะช่วยไขคำตอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ดีคือคัมภีร์ทางศาสนาและการปกครองของอินเดียที่สืบทอดมาจากสมัยโบราณ อย่างเช่นคัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะและคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ เป็นต้น ในคัมภีร์พระเวทยุคต้นๆ (Early Veda) อย่างคัมภีร์ฤคเวท (ก่อน พ.ศ. ประมาณ ๑๑๕๗-๕๕๗ ปี) ปรากฏหลักฐานว่าสตรีได้รับเกียรติและความเคารพยกย่องภายในบ้านของพวกเธอเอง แม้ในโลกศาสนาก็เช่นเดียวกัน สตรีสามารถเข้าถึงความรู้ขั้นสูงสุดหรือความรู้เกี่ยวกับพระพรหมได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไปจนมาถึงยุคคัมภีร์พราหมณะ (คัมภีร์อธิบายคัมภีร์พระเวท) สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดก่อนพระพุทธศาสนา ประมาณ ๔๐๐-๑๐๐ ปี ดูเหมือนว่าสถานภาพของสตรีจะเสื่อมถอยลงมากเมื่อเทียบกับคัมภีร์พระเวทยุคต้น ในยุคนี้เริ่มปรากฏสังคมแบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchal Societies) โดยเฉพาะในแวดวงทางศาสนา วรรณะพราหมณะหรือนักบวชแบบพราหมณะเริ่มมีบทบาทผู้ขาดพิธีกรรมทางศาสนาในสังคมอินเดีย เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์บูชายัญ เป็นต้น ซึ่งสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยพุทธกาล อย่างเช่นในคัมภีร์พราหมณะปรากฏข้อความแห่งหนึ่งว่า บุตรชายเป็นความหวังของครอบครัว บุตรสาวเป็นบ่อเกิดของปัญหาครอบครัว² ดังที่อัลเตการ์ (Altekar) ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ชายได้กีดกันผู้หญิงออกจากการบริการทางศาสนาในทุกหนแห่ง เพราะมองหญิงว่าเป็นคนไม่สะอาด โดยเฉพาะในช่วงมีประจำเดือน”³

² A.S. Altekar, *The Position of Women in Hindu Civilization*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1987), p. 195.

³ *ibid.*, p. 195.

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวคือพระไตรปิฎก ปรากฏข้อความหลายแห่งที่แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของอันตคต่าของสตรียังได้รับการสืบทอดมาในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล อย่างเช่นค่านิยม เรื่องการสืบสกุลและมรดกของบุตรชายเรื่องค่านิยมการมีบุตรชาย เรื่องศักยภาพอันต่ำต้อยผู้หญิงเรื่อง ลักษณะนิสัยอันไม่ดีของผู้หญิง เป็นต้น

๑) **กรณีการสืบสกุลและมรดกของบุตรชาย:** มีเรื่องเล่าว่าสุทินนักรัถนุตรเป็นลูกชายคนเดียวของตระกูลเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงไปทูลขอบวชกะพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอนุญาตให้บวชเพราะยังไม่ได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา สุทินนักรัถนุตรจึงไปขอมารดาบิดาถึงสามครั้งแต่ก็ไม่ได้รับอนุญาต เขาจึงใช้วิธีประท้วงด้วยการนอนลงบนพื้นพร้อมอดอาหารถึงเจ็ดวัน โดยยื่นเงื่อนไขว่าถ้าไม่ได้บวชก็ขอยอมตายดีกว่า ระหว่างอดอาหารนั้นมีกลุ่มมิตรสหายของมาช่วยกันกล่อมให้ล้มเลิกการอดอาหารแต่ไม่สำเร็จ สุดท้ายกลุ่มมิตรสหายจึงไปเจรจากับมารดาบิดาของเขาว่าถ้าปล่อยให้สุทินนักรัถนุตรอดอาหารอย่างนี้ต่อไปคงจะเสียชีวิตแน่ ทางที่ดีควรอนุญาตให้เขาบวชดีกว่า เพราะอย่างน้อยถึงจะบวชเป็นพระภิกษุก็สามารถมาพบเจอมารดาบิดาได้เป็นครั้งคราว ถ้าปล่อยให้เขาเสียชีวิตคงไม่มีโอกาสได้พบเจออีก สุดท้ายมารดาบิดาก็ยินยอมให้เขาออกบวช ต่อมาเมื่อพระสุทินนักรัถนุตรบวชแล้ว มารดาบิดาและอดีตภรรยาได้พยายามใช้อุบายต่างๆ เพื่อให้พระสุทินนักรัถนุตรสึกให้ได้ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ สุดท้ายจึงใช้วิธีขอร้องว่าแม้ไม่สึกก็ไม่ใช่ไร แต่ขอให้พี่ชพันธ์ (บุตรชาย) ไร่สืบทอดมรดกให้ด้วย ดังคำกล่าวของมารดาพระสุทินนักรัถนุตรที่ว่า “พ่อสุทินนักรัถนุตรนี้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและมีเงินมาก มีเครื่องอุปโภคบริโภคที่น่าปลื้มใจมาก มีข้าวเปลือกเป็นทรัพย์มาก พ่อสุทินนักรัถนุตร ดังนั้น พ่อจึงให้พี่ชพันธ์ไร่บ้าง พวกเจ้าลิจฉวีจะได้ไม่ริบทรัพย์สมบัติของเรา อันหาบุตรผู้สืบสกุลมิได้ไปเสีย” สุดท้ายพระสุทินนักรัถนุตรยินยอมเสพเมถุน (มีเพศสัมพันธ์) กับอดีตภรรยาของตนจนได้บุตรชายไร่สืบทอดนามว่า “เจ้าพี่ช” ประเด็นที่น่าสนใจคือเหตุผลของมารดาพระสุทินนักรัถนุตรที่ว่า “พ่อจึงให้พี่ชพันธ์ไร่บ้าง พวกเจ้าลิจฉวีจะได้ไม่ริบทรัพย์สมบัติของเรา อันหาบุตรผู้สืบสกุลมิได้ไปเสีย”⁴ ตรงนี้สะท้อนให้เห็นว่าค่านิยมเรื่องการมีบุตรชายไร่สืบทอดและทรัพย์มรดกยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล

๒) **กรณีค่านิยมการมีบุตรชาย:** เรื่องการค่านิยมการมีบุตรชายก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สะท้อนถึง สถานภาพอันต่ำต้อยของสตรีในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล ซึ่งค่านิยมนี้คงเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ว่า บุตรชายเท่านั้นที่สามารถสืบสกุลและรับทรัพย์มรดกได้ไม่มากนักน้อย เพราะเป็นแรงกดดันทางสังคมอย่างหนึ่งที่บีบบังคับให้มารดาบิดาจะต้องมีบุตรชายให้ได้ อย่างกรณีพระเจ้าปเสนทิโกศล ทันทิที่พระองค์ได้ทราบจากคำกราบทูลของราชบุรุษว่าพระนางมิลลิกาเทวีทรงประสูติพระธิดา ถึงกับทำให้พระองค์ไม่ทรง

⁴วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๔-๓๖/๑๗-๒๒.

เบิกบานพระทัยไปเลยทีเดียว พอเรื่องนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสปลอบพระทัยพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน แท้จริง แม้สตรีบางคนก็ยิ่งดีกว่า พระองค์จึงชูปเฉียงไว้เถิด สตรีที่มีปัญญา มีศีล บำรุงพ่อผัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่ บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแก่ล่วงกล้า เป็นใหญ่ในทิศได้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้⁵

ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีทัศนคติเกี่ยวกับการมีพระธิดาอย่างไรจึงทรงไม่เบิกบานพระทัยแต่คงพอสันนิษฐานได้ว่าพระองค์น่าจะทรงมีทัศนคติไม่แตกต่างจากสังคมอินเดียในยุคสมัยของพระองค์ นั่นคือการมองว่าเพศหญิงด้อยกว่าเพศชาย มีสติปัญญาและความสามารถด้อยกว่าเพศชาย เป็นต้น หากวิเคราะห์จากคำตรัสปลอบของพระพุทธเจ้า พระองค์น่าจะทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระดำริอะไรอยู่ในพระทัยจึงทรงตรัสปลอบออกมาเช่นนั้น อย่างข้อความที่ว่า “แม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จึงชูปเฉียงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล...” สะท้อนถึงว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลอาจทรงเชื่อว่าสตรีเป็นคนต่ำต้อย ไม่ประเสริฐเหมือนบุรุษ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสให้มองในทางตรงข้ามคือให้มองว่าสตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐเหมือนกัน

๓) **กรณีการดูแลความสามารถของสตรี:** กรณีการดูแลความสามารถของสตรีปรากฏในโศภาสูตรว่าครั้งหนึ่งพระภิกษุณีโสมาเข้าไปในป่า นั่งพักที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มารต้องการให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัวหลุดจากสมาธิ จึงกล่าวถ้อยคำดูแลความสามารถของสตรีว่า “สตรีมีปัญญาเพียงสองนิ้ว ไม่อาจถึงฐานะอันจะพึงอดทนได้ด้วยยาก ซึ่งท่านผู้แสวงทั้งหลายจะพึงถึงได้ฯ” ข้อความนี้แม้จะเป็นคำกล่าวของมารผู้มีเจตนาจะกลั่นแกล้งให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัวแล้วละทิ้งสถานที่แห่งนั้นไป เป็นลักษณะคนพาลมาขัดขวางไม่ให้คนทำความดี แต่ก็น่าจะสะท้อนทัศนคติของคนอินเดียสมัยโบราณที่มีต่อความสามารถของสตรีได้พอสมควร โดยเฉพาะทัศนคติที่ว่าสติปัญญาของสตรีมีเพียงสองนิ้ว (สั้นเขิน) และสตรีไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องใช้ความอดทนสูงได้⁶

๔) **กรณีการดำเนินลักษณะนิสัยของสตรี:** เรื่องมีอยู่ว่า ในเมืองพาราณสีมีสามีภรรยาคนหนึ่งมีความเชื่อในลัทธิบูชาไฟ ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่บุตรชายเกิดจนถึงอายุได้ ๑๖ ปีแล้วบอกบุตรชายว่าพ่อแม่ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่ลูกเกิดเรื่อยมาจนอายุได้ ๑๖ ปี หากลูกปรารถนาจะไปสู่พรหมโลกจงถือไฟเข้าป่าเพื่อบูชาพระอัครนีเทพเจ้า หากต้องการอยู่ครองเรือนจงไปศึกษากับอาจารย์ที่ศิปาปาโมกข์ที่กรุงตักกสิลา บุตรชายเลือกที่

⁵ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

⁶ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘.

จะอยู่ครองเรือนจึงไปศึกษาที่กรุงตักกสิลา เมื่อศึกษาจบแล้วกลับมาบ้านเขาถูกมารดาถามว่าได้ศึกษา “อสาตมนต์” แล้วหรือยัง เขาตอบว่ายังไม่ได้ศึกษา มารดาจึงขอร้องให้บุตรชายกลับไปเรียนใหม่อีกครั้ง

ความจริงแล้ว “อสาตมนต์” ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงอุบายของมารดาที่ต้องการให้บุตรได้เรียนรู้ ลักษณะนิสัยของสตรี เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายแล้วเปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟ มารดารู้ว่าอาจารย์ทศปาโมกข์กำลังปรณนิตินุแลมารดาอายุ ๑๒๐ ปีอยู่ จึงคิดว่าเมื่อลูกกลับไปเรียนใหม่จะต้องได้รับมอบหมายให้ช่วยดูแลมารดาของอาจารย์ ในขณะที่ดูแลมารดาของอาจารย์อยู่นั้น มารดาของอาจารย์ได้เกิดจิตปฏิพัทธ์ในตัวเขาแบบชั่วสาว จนถึงขนาดวางแผนฆ่าลูกชายของตัวเองเพื่อจะได้อยู่กับคนรัก เมื่อเรื่องนี้ทราบไปถึงอาจารย์ทศปาโมกข์เป็นบุตรชาย บุตรชายได้ทราบว่ามารดาถึงคราวที่จะหมดอายุขัยแล้ว จึงวางแผนกับศิษย์ว่าให้สร้างหุ่นอาจารย์เท่าตัวจริงไปวางไว้บนที่นอน เมื่อมารดาเข้าไปในห้องนอนพบว่าบุตรชายกำลังนอนหลับอยู่ จึงเอชวานพันลงที่คอ เมื่อตื่นแล้วจึงทราบว่าสิ่งที่พันนั้นเป็นท่อนไม้ บุตรชายซึ่งคอยดูเหตุการณ์อยู่ได้ถามขึ้นว่าคุณแม่กำลังทำอะไร มารดาไม่รู้สึกละอายใจว่าตนถูกหลอกเสียแล้ว ด้วยความรู้สึกอับอายจึงทำให้มารดาสิ้นใจเสียชีวิตในวันนั้น ภายหลังประกอบพิธีศพของมารดาเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาจารย์จึงเฉลยให้ศิษย์ฟังว่าอสาตมนต์ไม่ได้มีจริงหรอก ที่มารดาของเธอให้มาเรียนอสาตมนต์นั้นเป็นเพียงอุบายที่จะให้เรียนรู้ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิงเพื่อจะได้เปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น เมื่อเดินทางกลับบ้านมาถามพหุฌมถูกมารดาถามว่าได้เรียนอสาตมนต์แล้วหรือยัง เขาตอบว่าได้เรียนเรียบร้อยแล้ว มารดาถามต่อไปว่าเลือกที่จะอยู่ครองเรือนหรือจะไปอยู่ป่าบูชาไฟ เขาตอบว่าขอเลือกเข้าไปอยู่ป่าบูชาไฟดีกว่า เพราะเขาได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงแล้วเกี่ยวกับลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิงแล้ว สุดท้ายเขาได้กล่าวข้อความหนึ่งว่า

ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้ไม่น่ายินดี เพราะหญิงเหล่านั้นไม่มีเขตแดน มีแต่ความกำหนัด คีคะนองไม่มีเลือก เหมือนกับไฟที่ไหม้ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพเจ้าจักละทิ้งหญิงเหล่านั้นไปบวชเพิ่มพูนวิเวก⁷

ข้อความนี้แม้เป็นเพียงประสบการณ์ส่วนตัวของมาณพหุฌมที่ได้เห็นลักษณะนิสัยของผู้หญิงเพียงคนเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่สามารถสรุปเป็นการทั่วไปได้ว่าผู้หญิงทุกคนต้องมีลักษณะนิสัยอย่างนี้ แต่ก็สะท้อนถึงค่านิยมความเชื่อของคนอินเดียสมัยโบราณได้เหมือนกัน เพราะการที่มารดาของมาณพออกอุบายให้ลูกชายไปอยู่กับอาจารย์เพื่อจะได้เรียนรู้ลักษณะนิสัยอันไม่ดีของผู้หญิงนั้น แสดงว่ามารดามีความเชื่ออยู่ก่อนแล้วว่าลักษณะนิสัยของผู้หญิงเป็นอย่างไร อยากรู้ก็ทำตาม แม้เรื่องนี้จะปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็เป็นเพียงเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครอบครัวหนึ่งที่อยากให้บุตรชายได้เรียนรู้โลกแห่งการครองเรือนจากชีวิตจริงเพื่อจะได้ออกไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น เราไม่สามารถยึดเอาประสบการณ์ส่วนตัวเฉพาะกรณีของมาณพหุฌมมาเป็นทัศนะโดยรวมของพระพุทธศาสนาได้

⁷ ฐ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖.

ต่อมาในยุคคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ (มนุสังหิตา) ของพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นหลังพุทธกาลประมาณ ๒๐๐-๔๐๐ ปี ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สะท้อนถึงสถานภาพอันตกต่ำของสตรีในสังคมอินเดียได้อย่างชัดเจนที่สุด ดังต่อไปนี้ข้อความต่อไปนี้:⁸

๑) **ด้านพิธีกรรมทางศาสนา:** “สตรีไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”

๒) **ด้านธรรมชาติ/ลักษณะนิสัย:** “เป็นธรรมชาติของผู้หญิง ที่ล่อลวงชายในโลกนี้ เพราะเหตุนี้แม้บัณฑิตก็ไม่ปลอดภัย เมื่อคบกับผู้หญิง”

๓) **ด้านความสามารถในการพึ่งตนเอง:** “บิดาคู่ครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามีกครองหล่อน (เมื่อเวลาแต่งงาน) ยังสาวอยู่ เมื่อสามีตาย ลูกชายจะดูแลแทนตอนหล่อนแก่เฒ่า สตรีไม่อาจอยู่ตามลำพังได้”

๔) **ด้านสิทธิในทรัพย์สิน:** “ภรรยา ลูกชาย และทาส ทั้งสามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สินสมบัติที่พวกเขาหามาได้ ย่อมตกเป็นของผู้ชายที่เขาอาศัยอยู่”

๕) **ด้านสถานะทางศีลธรรม:** “การดื่มเหล้า การสังหารสตรี ศูทร แพทย์ กษัตริย์ และคนนอกศาสนาเป็นบาปเพียงเล็กน้อย”

จากข้อความที่ยกมาแสดงให้เห็นว่า สถานภาพของสตรีตามที่ปรากฏในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์เสื่อมถอยลงเกือบทุกด้าน อาจแบ่งเป็นด้านหลักๆ ได้ดังนี้ (๑) ด้านคุณสมบัติส่วนตัว สตรีถูกมองว่าเป็นผู้ไร้ความสามารถที่จะอยู่ตามลำพังด้วยตัวเอง จะต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองของผู้ชายตั้งแต่วัยเยาว์จนถึงแต่งงานและแก่ชรา และเป็นคนมีอุปนิสัยหลอกลวง ไม่น่าไว้วางใจ (๒) ด้านศาสนาหรือศีลธรรม สตรีถูกมองว่าไม่มีสิทธิที่จะประกอบพิธีกรรมตามคัมภีร์พระเวท และมีสถานภาพทางศีลธรรมที่ต่ำ การฆ่าสตรีเป็นบาปเท่ากับการฆ่าพวกศูทร (๓) ด้านสิทธิในทรัพย์สิน สตรีไม่มีสิทธิที่จะครอบครองทรัพย์สิน ทรัพย์สินที่หามาได้จะตกเป็นของผู้ชายที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

๓. ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในระดับปัจเจกธรรม

⁸อ้างใน พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), **สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา**, (เวทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๓.

ผู้เขียนมองว่าหากเราต้องการทราบว่าจะอะไรคือจุดยืนที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสตรี ควรเริ่มต้นด้วยการตอบคำถามว่าทัศนคติของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในระดับสังฆกรรมหรือระดับที่ไม่ขึ้นอยู่กับการเวลา (อกาลิก) เป็นอย่างไร ถ้าเราสามารถตอบคำถามระดับนี้ได้จะเป็นฐานสำคัญในการตอบคำถามระดับปลีกย่อยหรือระดับสมมติธรรมในหัวข้อต่อไป

ในเนื้อหาที่จะนำเสนอต่อไปนี้ผู้เขียนได้กำหนดกรอบการนำเสนอไว้ ๓ ประเด็นหลัก คือ (๑) ประเด็นเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ของชายหญิงโดยทั่วไป โดยพยายามจะเน้นตอบคำถามว่าพระพุทธศาสนาองความเป็นมนุษย์ชายกับหญิงแตกต่างกันหรือไม่ (๒) ประเด็นเรื่องศักยภาพของมนุษย์ชายหญิง โดยพยายามจะตอบคำถามว่าพระพุทธศาสนาองศักยภาพของมนุษย์ชายหญิงแตกต่างกันหรือไม่ และ (๓) ประเด็นความเป็นชายหญิงกับการบรรลุนิพพาน โดยพยายามจะตอบคำถามว่าความเป็นชายหญิงเกี่ยวกับข้องกันหรือไม่กับการบรรลุนิพพาน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑) **ความเป็นมนุษย์ของชายหญิง:** โดยส่วนใหญ่คำสอนระดับสังฆกรรม (reality) หรือระดับความจริงตามธรรมชาติของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์จะเป็นคำสอนกลางๆ ไม่ขึ้นกับตัวบุคคลว่าเป็นชายหรือหญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ เช่น (๑) คำสอนประเภทชีวิตคืออะไร พระพุทธศาสนาก็จะยกเอาชีวิตมนุษย์ขึ้นเป็นตัวตั้งแล้วแยกย่อยออกเป็นองค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ (๒) คำสอนประเภทชีวิตเป็นอย่างไร ก็จะยกเรื่องไตรลักษณ์ขึ้นมาแสดงให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์เป็นไปตามกฎแห่งความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา หรือ (๓) คำสอนประเภทชีวิตเป็นไปอย่างไร ก็จะยกเอาเรื่องกฎแห่งกรรมมาแสดงให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์เป็นไปตามกฎแห่งกรรมหรือการกระทำของแต่ละบุคคลเป็นตัวกำหนดชีวิตของเขา หรือบางทีก็จะยกเอาหลักปฏิจจสมุพบาทขึ้นมาแสดงให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรในชีวิตเกิดขึ้นแบบลอยๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัย

จะเห็นว่าคำสอนระดับสังฆกรรมของพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนแบบกลางๆ เป็นสากล ไม่ได้แบ่งแยกว่าเป็นมนุษย์ชายหญิง เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ เมื่อเป็นมนุษย์แล้วก็ย่อมเสมอภาคกันตามหลักสังฆกรรมหรือความจริงตามธรรมชาติ ทั้งชายและหญิงล้วนประกอบด้วยองค์ประกอบชีวิต ๕ อย่าง ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ล้วนเป็นไปตามกฎแห่งกรรมหรือการกระทำของตน ล้วนเป็นไปตามหลักแห่งเหตุปัจจัย เป็นต้น ดังนั้น ถ้าถามว่าความเป็นชายหญิงได้มาอย่างไรหรือเกิดขึ้นได้อย่างไร ก็คงต้องตอบตามคำสอนประเภทชีวิตเป็นไปอย่างไร นั่นคือความเป็นชายหญิงเกิดจากกรรมหรือการกระทำของแต่ละคนดังคำกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ว่า

ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า แต่ละคนเกิดเป็นหญิงบ้าง เป็นชายบ้าง หมุนเวียนไป แล้วแต่กรรมของตน ในแง่นี้ทุกคนเป็นมนุษย์ จึงไม่มีอะไรต่างกัน เพราะฉะนั้น ทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชายจึงมีศักยภาพในการที่จะบรรลุธรรมเช่นเดียวกัน ส่วนการที่เราเรามองแยกเป็นผู้หญิง เป็นผู้ชายนี้ เป็นการมองในช่วงเวลาสั้นๆ ระยะเวลาหนึ่งๆ หรือเฉพาะหน้า แต่ความจริงแต่ละคนก็มีทั้งความเป็นหญิง และความเป็นชาย ที่จะเปลี่ยนไปได้เรื่อยๆ⁹

อย่างไรก็ตาม มักมีคำถามเกิดขึ้นเสมอว่าการที่พระพุทธศาสนาบอกว่าการเกิดเป็นสตรีเป็นผลมาจากกรรมผิดศีลข้อที่ ๓ คือกาเมสุมิจฉาจาร ทำให้หลายคนตีความว่าถ้าความเป็นผู้หญิงเป็นผลมาจากกรรมผิดศีลข้อที่ ๓ ก็แสดงว่าพระพุทธศาสนาให้คุณค่าแก่สตรีเพศต่ำกว่าบุรุษเพศใช่หรือไม่ ผู้เขียนมองว่าเป็นการตีความแบบแคบหรือจำกัดเหตุปัจจัยแห่งการเกิดมนุษย์ให้เหลือเพียงเหตุตัวเดียวเท่านั้น คือ การผิดศีลข้อที่ ๓ ความจริงแล้วการผิดศีลเป็นเรื่องอกุศลกรรม คำถามคือเมื่อเป็นอกุศลกรรมแล้วจะส่งให้มาเกิดเป็นมนุษย์ได้อย่างไร น่าจะส่งผลให้ไปเกิดในทุคติภูมิอย่างนรกมากกว่า เพราะมนุษย์เป็นหนึ่งในสุคติภูมิ เมื่อเป็นสุคติภูมิก็น่าจะเป็นสถานที่เกิดขึ้นของคนที่สร้างกุศลกรรมมากกว่า ดังนั้น ผู้เขียนจึงมองว่าการเกิดมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายเป็นผลแห่งคุณงามความดีที่เราได้สร้างไว้ในชาติปางก่อนมากกว่า อย่างไรก็ตาม ที่คัมภีร์พระพุทธศาสนาบอกว่าการเกิดเป็นผู้หญิงเกิดจากการผิดศีลข้อที่ ๓ นั้น ก็เพียงการพูดตามหลักการที่ว่าเมื่อจิตของมนุษย์โน้มเอียงหรือไถ่ไปรารณาไปในด้านใด (ตามหลักกรรมนิมิต คตินิมิต) ในเวลาใกล้ตายจิตแบบนี้ก็จะเหนี่ยวนำเราไปเกิดในภพภูมิแบบนั้น ไม่ได้หมายความว่ากรรมผิดศีลข้อ ๓ เพียงอย่างเดียวทำให้เกิดเป็นมนุษย์ผู้หญิง ซึ่งเป็นลักษณะการพูดแบบตัดตอนอกุศลกรรมอื่นๆที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงตรัสไว้ว่า “การเกิดเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยากหนักหนา” (กิจโธ มนุสสุปปุทฺติลาโภ) นั้นหมายความว่า การได้เกิดเป็นมนุษย์มีคุณค่ามหาศาล เพราะกว่าจะได้มาเป็นเรื่องยากเย็นแสนเข็ญหนักหนา จะต้องอาศัยการสร้างคุณงามความดีมากพอสมควรถ้าตีความแบบที่ว่า การเกิดเป็นผู้หญิงมาจากการผิดศีลข้อ ๓ อาจมีคนตั้งคำถามย้อนกลับว่า ถ้าผู้หญิงอยากเกิดเป็นผู้ชายบ้าง จะต้องผิดศีลข้อที่ ๓ เหมือนกันใช่หรือไม่

๒) ศักยภาพของมนุษย์ชายหญิง:พระพุทธศาสนามีคำสอนจำนวนมากที่แสดงถึงการยอมรับศักยภาพของมนุษย์โดยไม่จำกัดว่าเป็นชายหรือหญิง เริ่มต้นจากวันแรกที่พระพุทธเจ้าตัดสินพระทัยเสด็จ

⁹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชภิกษุณี** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

ออกประกาศพระศาสนาเลยทีเดียว กล่าวได้ว่า เหตุผลหลักที่ทำให้พระพุทธเจ้าตัดสินพระทัยเสด็จออกประกาศพระศาสนา ทั้งที่พระองค์นั้นอมพระทัยที่จะไม่ประกาศตั้งแต่แรก ก็คือการยอมรับในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถจะเข้าใจธรรมอันลึกซึ้งที่พระองค์ตรัสรู้ได้ ทรงดำริว่าสัตว์โลกมีอุปนิสัยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการสั่งสมอบรมมาไม่เท่ากันของแต่ละคน บางพวกที่มีภูลี(กิเลส)ในจักขุมากก็มี มีภูลีในจักขุเบาบางก็มี อยู่ มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนด้อยก็มี อุปมาเหมือนดอกบัวในน้ำที่มีหลายระดับ ดอกบัวบางเหล่าใล่ล่พ้น น้ำพอได้รับแสงอาทิตย์ก็เบ่งบาน บางเหล่าอยู่เสมอน้ำจะเบ่งบานในวันถัดไป บางเหล่าอยู่ใต้น้ำ รอเวลาที่น้ำจะเบ่งบานในวันต่อๆ ไป¹⁰ ดอกบัวในน้ำมีระดับสูงต่ำแตกต่างกัน แต่ระดับมีโอกาที่จะเบ่งบานได้ แต่ต้องใช้เวลานานน้อยไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับระดับสูงต่ำของดอกบัวน้ำ หมู่สัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ทุกคนมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้แต่จะช้าหรือเร็วนั้นขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและอินทรีย์ที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล กล่าวโดยสรุปก็คือพระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของมนุษย์ชายหญิงว่าสามารถบรรลุธรรมได้ แต่จะช้าหรือเร็วเป็นเรื่องของการสั่งสมอบรมมาไม่เท่ากัน

การอนุญาตให้สตรีออกบวชเป็นภิกษุณีของพระพุทธเจ้าก็เป็นอีกตัวหนึ่งที่สะท้อนถึงการยอมรับศักยภาพในการบรรลุธรรมระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง ดังคำกราบทูลถามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้”¹¹ กล่าวได้ว่าศักยภาพการบรรลุธรรมของสตรีเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีออกบวชในพระพุทธศาสนา

๓) ความเป็นชายหญิงกับการบรรลุธรรม:ตามหลักพระพุทธศาสนา ในสภาวะแห่งการบรรลุธรรมไม่มีความเป็นชายหญิงอยู่ในนั้น กล่าวคือตัวสภาวะแห่งการบรรลุธรรมที่ทำให้บุคคลกลายเป็นพระอริยบุคคลอยู่เหนือความเป็นชายหญิง ความเป็นชายหญิงเป็นเพียงเรื่องระดับโกลีเยที่สังคมมนุษย์ยอมรับร่วมกันเท่านั้น ดังข้อความของโสมภิกษุณีที่กล่าวตอบมารว่า “ความเป็นสตรีจะทำอะไรได้ เมื่อจิตตั้งมั่นดีแล้ว เมื่อญาณเป็นไปแก่ผู้เห็นธรรมอยู่โดยชอบ ผู้ใดจะพึงมีความคิดเห็นแน่ว่า เราเป็นสตรี หรือว่าเราเป็นบุรุษ หรือจะยังมีความเกาะเกี่ยวว่าเรามีอยู่ มารควรจะกล่าวกะผู้”¹² โสภิกษุณีกล่าวข้อความ

¹⁰วิ.มหา. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

¹¹วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕-๓๑๖.

¹²ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๙.

นี้เพื่อตอบมารที่ดูแคลนความสามารถของสตรีว่าสตรีมีปัญญาเพียงสองนิ้ว ความหมายก็คือสภาวะแห่งการบรรลุธรรมไม่เกี่ยวข้องกับหรืออยู่เหนือความเป็นชายหญิง หากวิเคราะห์ตามข้อความของโสภากฤษณี แสดงว่าสภาวะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า (Buddhahood) ก็ต้องอยู่เหนือความเป็นชายหญิงเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่เหนือความเป็นชายหญิงเช่นเดียวกันกับความเป็นพระอริยบุคคลอื่นๆ

๔. ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในระดับสมมติธรรม

ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในระดับสมมติธรรมที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนี้ หมายถึงทศนะของพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการยอมรับร่วมกันของคนในสังคม (social conventions/agreements) ซึ่งเป็นเรื่องที่ขึ้นกับบริบทแวดล้อมหรือเงื่อนไขทางสังคม ไม่ใช่ความจริงสากลที่อยู่เหนือกาลเวลาเหมือนทศนะระดับสัจธรรม ผู้เขียนขอแบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น ๒ ประเด็นหลักดังต่อไปนี้:

๑) **กรณีการการบวชภิกษุณีกับอายุของพุทธศาสนา:** มีข้อความในพระไตรปิฎกแห่งหนึ่งที่นำไปสู่การถกเถียงอย่างกว้างขวางในวงวิชาการ ได้แก่ข้อความที่ว่าถ้าสตรีไม่ออกบวชจะทำให้พระศาสดาดำรงอยู่ได้นานถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่ถ้าสตรีออกบวชจะทำให้พระศาสดามีอายุสั้นลงเหลือเพียง ๕๐๐ เท่านั้น ด้วยเหตุผลที่ว่า การออกบวชของสตรีในพระพุทธศาสนาเปรียบเหมือนตระกูลที่มีสตรีมากมีบุตรน้อย ย่อมเสี่ยงที่จะถูกโจรปล้นได้ง่าย เหมือนहनอนขยอกที่ลงในนาข้าวสาลี ย่อมทำให้นาข้าวตั้งอยู่ได้ไม่นานเหมือนเปลี้ยที่ลงในไร่อ้อย ย่อมทำไร่ไร่อ้อยตั้งอยู่ได้ไม่นาน¹³ แน่นอนว่าข้อความนี้ถ้าตีความตัวอักษรจะมีความหมายทำนองว่าการบวชสตรีเป็นตัวถ่วงหรือเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมถอยของพระศาสนา เหมือนศัตรูพืชที่ทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารในนาไร่เกิดความเสียหาย

ผู้เขียนมองว่าการตีความแบบนี้ไม่น่าจะสอดคล้องกับพระประสงค์ของพระพุทธเจ้า อย่าลืมว่าพระพุทธเจ้าตรัสข้อความดังกล่าวแบบประโยคเงื่อนไข คือทรงใช้คำว่า “ถ้า” (if) ซึ่งพระอรชรกถาจารย์ไขความว่าหมายถึงการอนุญาตให้สตรีบวชเปล่าๆ โดยไม่มีมาตรการรองรับจะทำให้พระศาสนาอายุสั้น ซึ่งมาตรฐานในที่นี้ก็คือครุธรรม ๘ ประการนั่นเอง¹⁴ หมายความว่าถ้ามีมาตรการกล่าวคือครุธรรม ๘ มารองรับอายุของพระพุทธศาสนาก็จะไม่เหลือเพียง ๕๐๐ ปีอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ดังนั้น ความสั้นหรือ

¹³วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๙-๓๒๐.

¹⁴วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๐๓/๔๐๖-๔๐๗.

ยาวของอายุพระพุทธศาสนาจึงไม่เกี่ยวกับประเด็นที่ว่า มีสตรีบวชหรือไม่บวช หากอยู่ที่การขาดมาตรการรองรับหรือขาดการบริหารจัดการมากกว่า แม้การบวชพระภิกษุก็เช่นเดียวกัน หากบวชโดยไม่มีมาตรการรองรับ คือปล่อยให้ได้อยู่กันตามยถากรรม ก็ย่อมนำความเสื่อมมาสู่พระศาสนาเช่นเดียวกัน โดยนัยนี้ผู้เขียนจึงมองว่า เราไม่ควรตีความเรื่องการบวชสตรีกับอายุของพระพุทธศาสนาในความหมายระดับสังฆธรรม (ความจริงเหนือกาลเวลา) แต่ควรตีความว่าเป็นข้อความที่มีความหมายระดับสมมติธรรม กล่าวคือมีความหมายตามเงื่อนไขหรือบริบททางสังคมเท่านั้น เพราะถ้าเราตีความในระดับสังฆธรรมตามตัวอักษรจะเกิดความขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทันที ข้อเท็จจริงก็คือว่าอายุของพระพุทธศาสนาได้ยืนยงมาเกินกว่า ๒,๖๐๐ ปีแล้ว ไม่ได้สั้นเพียง ๕๐๐ ปีตามที่ระบุไว้ในพุทธพจน์แต่อย่างใด

อนึ่ง เราต้องไม่ลืมว่าการบวชภิกษุณีเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนาได้เพียง ๕ ปีเท่านั้นเอง ถือว่ารวดเร็วมากหากมองในแง่การก่อตั้งศาสนาขึ้นใหม่ในสังคมอินเดีย ประกอบกับค่านิยมของสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลยังไม่เปิดกว้างให้สตรีได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา อย่างไรก็ตามแต่การออกบวชเลย แม้แต่การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาก็ถือว่าเป็นเรื่องยากแล้ว ดังนั้น การอนุญาตให้สตรีออกบวชในพระพุทธศาสนาในท่ามกลางสังคมที่ยังไม่เปิดกว้าง จึงถือว่าเป็นเรื่องอ่อนไหว (sensitive) และเสี่ยงต่อการล่มสลายของพระศาสนาโดยรวม เสี่ยงต่อการไม่ยอมรับของสังคมอินเดียและเสี่ยงต่อการถูกโจมตีจากลัทธิคู่แข่งที่คอยจ้องจับผิดอยู่ในสมัยนั้น

๒) **กรณีสตรีเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้** มีประเด็นคำถามที่มักได้ยินอยู่เสมอคือเหตุใดการเป็นพระพุทธเจ้า (รวมทั้งศาสดาของศาสนาอื่นๆ) จึงผูกขาดเฉพาะเพศชาย สตรีสามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้หรือไม่ ต้องยอมรับความจริงว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีเฉพาะเพศชายเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีพระพุทธเจ้าที่เป็นเพศหญิง หรือแม้แต่ศาสดาของศาสนาอื่นๆ ก็ล้วนเป็นเพศชายทั้งนั้น ในพระไตรปิฎกมีข้อความปรากฏชัดว่า ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่สตรีจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าจักรวรรดิ ท้าวสักกะ มาร และพรหม¹⁵ถามว่าข้อความนี้เป็นความจริงระดับสังฆธรรมที่เหนือกาลเวลาหรือไม่ ผู้เขียนมองว่าเราไม่สามารถตีความข้อความนี้ในระดับสังฆธรรมได้ เพราะถ้าตีความแบบนี้จะขัดแย้งกับหลักการอื่นของพระพุทธศาสนาทันที ตัวอย่างเช่นการเป็นพรหม โดยหลักแล้วการเป็นพรหมเป็นผลมาจากการทำสมาธิจนได้ระดับรูปฌานและอรุณฌาน เมื่อตายไปก็จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นใดชั้นหนึ่งตามระดับฌานที่ได้บรรลุ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีตัวอย่างสตรีจำนวนมากมายที่ปฏิบัติธรรมจนได้ฌาน

¹⁵ม.ช. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

แล้วไปเกิดเป็นพรหมโดยนัยนี้ คำว่า “การเป็นพรหม” ในข้อความข้างต้นจึงไม่ใช่การเกิดเป็นพรหม หากแต่หมายถึงการได้ครองตำแหน่งพรหม (พรหมมุตตกาเรยฺย) ซึ่งเป็นเรื่องระดับสมมติทางโลกเท่านั้น

อนึ่ง อย่างที่ผู้เขียนได้นำเสนอมาแล้วในหัวข้อ “ความเป็นชายหญิงกับการบรรลุธรรม” ว่าสถานะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า (Buddhahood) เป็นสังฆธรรมที่อยู่เหนือความเป็นชายหญิง หรือแม้แต่ความเป็นพรหมก็เหมือนกัน เป็นสถานะที่อยู่เหนือเพศชายหญิง ดังนั้น ข้อความที่ว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”¹⁶ ซึ่งเป็นข้อความที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องความเป็นชายหญิง จึงถือว่าไม่ใช่ข้อความที่แสดงถึงความเป็นพระพุทธเจ้าในระดับสังฆธรรม หากแต่หมายถึงความเป็นพระพุทธเจ้าในระดับสมมติธรรมของชาวโลกมากกว่า ดังคำกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ว่า

ย้าอีกที่ว่า ที่ว่าสตรีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพระพรหม ไม่ได้ นั่น เป็นเรื่องของความเป็นไปในโลกของสมมติ เป็นการดำเนินกิจกรรมในความสัมพันธ์ของชนชาวโลก และเป็นเรื่องของความยิ่งใหญ่ที่หมู่ชนชาวโลกยอมรับกัน¹⁷

ถ้าการเป็นพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับเรื่องเพศชายหญิงเป็นเรื่องระดับสมมติธรรมของชาวโลกตามที่เขียนนำเสนอมา คำถามคือถ้าสมมติธรรมของชาวโลกเปลี่ยนแปลงไป (เช่น ชาวโลกยอมรับความเป็นผู้นำของสตรีอย่างกว้างขวาง) มีโอกาสเป็นไปได้ไหมที่สตรีจะเป็นพระพุทธเจ้าในโลกอนาคต ผู้เขียนคิดว่าถ้าเรายอมรับว่าการเป็นพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับความเป็นชายหญิงเป็นเรื่องระดับสมมติธรรมของชาวโลก ก็มีทางเป็นไปได้ที่สตรีจะสามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ เพราะเรื่องระดับสมมติไม่ใช่สังฆธรรมที่อยู่เหนือกาลเวลา

๕. สรุป

จากที่ได้นำเสนอมาทั้งหมด ผู้เขียนมองว่า การทำความเข้าใจเรื่อง “สตรีนิยมกับพระพุทธศาสนา” นั้น อย่างน้อยควรตั้งอยู่บนฐานข้อมูล ๓ ส่วน คือ (๑) ควรรู้ว่าสตรีในสังคมอินเดียในสมัยก่อนและร่วมสมัยพุทธกาลมีสถานภาพทางสังคมและศาสนาเป็นอย่างไร ข้อมูลส่วนนี้จะช่วยให้เราเข้าใจเหตุผลว่าทำไม

¹⁶ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

¹⁷พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ตอบ ดร. มาร์ติน: ดลทินอริยชน สตรีหลุดพ้น ขึ้นเหนือ**

พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิบัติต่อสตรีอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้เขียนมองว่าการทำความเข้าใจการกระทำของบุคคลในอดีตควรอิงอยู่กับภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่บุคคลนั้นมีชีวิตอยู่ หากตั้งการกระทำนั้นออกมาจากภูมิหลังของมันแล้วเอาภูมิหลังของสังคมปัจจุบันไปใส่แทน ถือว่าเป็นการบังคับการกระทำของคนในอดีตให้เป็นไปตามความต้องการของคนปัจจุบัน (๒) ควรรู้ว่าข้อความเกี่ยวกับสตรีเรื่องใดเป็นประเภทสังขธรรมที่อยู่เหนือกาลเวลาในพระพุทธศาสนา และ (๓) ควรรู้ว่าข้อความเกี่ยวกับสตรีเรื่องใดเป็นประเภทสมมติธรรมที่อิงอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมและการยอมรับร่วมกันของคนในสังคม ซึ่งข้อความในสองประเภทหลังนี้สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องข้อความสองประเภทในพระพุทธศาสนา ได้แก่ข้อความประเภท “นี้ตัดสินะ” (direct/definitive meaning) หมายถึงข้อความประเภทสังขธรรมที่อยู่เหนือกาลเวลาและเหนือเรื่องตัวตน และเพศชายหญิง เช่น สภาวะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า (Buddhahood) เป็นต้น และข้อความประเภท “เนยยตัดสินะ” (Indirect/provisional meaning) หมายถึงข้อความประเภทที่เกี่ยวข้องกับเรื่องตัวตน ความเป็นชายหญิง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า ความเป็นพระพรหม ที่สัมพันธ์กับเพศชายหญิง เป็นต้น
